

EVA KUČEROVÁ¹

ŠKOLA V ČEČENSKÝCH UPRCHLICKÝCH TÁBORECH *School in the Refugee Camps of Czecchnya*

Věnováno dětem uprchlíků.

Úvod: nástin situace v Čečensku

Je několik let po druhé válce čečensko – ruského konfliktu. Mohlo by se zdát, že politicky uzavřený mír a dostatek času navrátí život na Kavkaze do jeho původních kolejí. Situace je však podle místních obyvatel, ale i zahraničních pozorovatelů, v mnoha oblastech horší než během samotného období válečného konfliktu. Je zřejmé, že instituce školy zde plní zcela jinou úlohu než u nás. Abychom ji byli schopni porozumět, je nutné krátce načrtnout současnou situaci.

Desetitisíce uprchlíků z Grozného a horských vesnic, kteří se vrátili domů do Čečny, se znovu ocitly v uprchlických táborech v Ingušsku. Tam, kde byly jejich domovy, jsou nyní jen trosky, vypálené horské vesnice nebo pohled na město Grozny. V rodné vlasti jim opět hrozí nebezpečí. Buď mohou padnout za oběť „začistkám“², které více méně z kratochvíle pořádají ruší vojáci, nebo výbojům wahábistů³, kteří se za kolaboraci s Moskvou mstí vypalováním domů (Fatima, 19. 08. 2002).

-
- ¹ Autorka je absolventkou Katedry anglických a amerických studií a Ústavu pedagogických věd na FF MU. Díky pozvání nevládní organizace Člověk v tísni měla možnost se blíže seznámit se systémem školství v Ingušsku a Čečensku.
 - ² „Začistky“ znamená doslova „dočišťování“. Jsou to útoky prováděné na civilní obyvatelstvo ruskými vojáky pod záminkou pátrání po čečenských bojovnících. Většinou jde o násilná noční i denní přepadení obyvatel stanů v uprchlických táborech nebo dokonce celých vesnic, která často provázejí znásilnění žen a mučení mužů.
 - ³ Wahábisté/wahábité jsou radikální muslimská odnož. Podle výpovědí obyvatel se skládají především z muslimů, kteří přišli do Čečenska z Blízkého východu, ze zbytku nejradikálnějších nacionalistických bojovníků a mladíků, kteří se k nim přidali díky nabídnuté ideologii radikálního Islámu a platu 20 USD na den (běžný plat je 1000-2000 USD ročně), které od wahábistů dostanou (Fatima, 19. 8. 2002)

Na psychice dospělých a dětí se podepsaly nejen zážitky z násilné deportace⁴ a nedávné války, ale i bezvýhodná situace, která se vleče několik let. Číslo mluví sama za sebe: až okolo 99 % dětí po válce potřebovalo a stále vyžaduje psychologickou terapii. U dospělých se stav obtížně zjišťuje, protože nerozlišují psychologa od psychiatra a trvalo dlouho, než byli schopni psychologickou pomoc vůbec přijmout (Cheda, 21. 08. 2002). V současnosti se lidem traumata z války cyklicky vracejí, jsou apatičtí, neschopni cokoli sami udělat. V provizorních podmínkách tábora žijí již několik let a přesto se zdá, jako by se každým dnem měli vrátit domů.

V samotném Čečensku je 80–90% nezaměstnanost a samozřejmě zaměstnanost v uprchlických táborech na území Inguška je také minimální. Většina inteligence v 90. letech odešla. Díky válce mnohé děti neumí číst a psát (Chamzat, 13.8. 2002). Pravděpodobně zde vyrůstá generace napůl gramotných lidí.

Škola v uprchlickém táboře

Školy v uprchlických táborech, tak jako všechno ostatní, zřizují a zařizují zahraniční nevládní organizace místní ministerstvo školství v podstatě nefunguje. Českou republiku zastupuje Člověk v tísni a Charita.

Většinu školních budov nahrazují stany, jen někde se podařilo zřídit školu v budově místního kolchozu či kravína. Stany škol se zvnějšku neliší od vojenských, jen uvnitř jsou lavice, pokud se je podařilo zajistit, a na jedné stěně je připevněna tabule. Na stěnách obvykle visí několik map, rovněž obrázky namalované dětmi i samotnými učiteli, které jsou určeny pro zahraniční kontroly Organizace spojených národů, aby navodily dojem dobré funkčnosti školy (Tomáš Janeba, 7. 7. 2002). V létě je v nich nesnesitelné horko a v zimních měsících pak pořádná kavkazská zima (celý stan vytápějí malá kamínka). Stany mají ovšem i další nevýhodu: brzy chátrají a peníze na nové se jen velmi těžko shánějí.

Současná úloha školy

Zeptáme-li se, jaká je hlavní úloha a cíl školy v uprchlických táborech, zjistíme, že se poněkud liší od „priorit školské politiky“ v Evropě. Podle místního učitele je cíl prostý – zapomenout na válku! Když si člověk prohlíží obrázky dětí, které bychom mohli nazvat „Válka 10krát jinak“, nemůže se divit, že si učitelé kladou za hlavní cíl vytvořit alespoň ve škole oázu míru, klidu a bezpečí. Učitelé se snaží dělat všechno pro to, aby děti alespoň ve škole o válce nemluvily.

Dalším úkolem školy je podle Chamzata (19. 8. 2002) motivovat děti k učení, protože Čečensku chybí inteligence. Učitelé několik let bojují s neschopností dětí se soustředit, s jejich krátkodobou pamětí, apatií, depresiemi. Psychologové

⁴ V roce 1944 bylo na území střední Asie deportováno okolo 500 000 Čečenců a Ingušů. Do pěti let jedna čtvrtina z nich zahynula.

se snaží učitelům v jednotlivých případech pomáhat. Zatím ale nebyl vyvinut provázanější systém spolupráce a metodické příručky, které by mohly být určitým vodítkem, jsou v nedohlednu⁵. Učitelé se tedy spíše intuitivně snaží uzpůsobit prostředí výuky tak, aby bylo co nejpříjemnější. Mnohým se jejich práce daří. Děti do školy chodí rády, protože se tam něco děje, cítí, že o ně má někdo zájem, a hlavně proto, že mohou něco tvořit – seberealizace je podle psychologů jeden z bazálních předpokladů, jak se vyrovnat s traumaty.

Tradiční úlohu školy znesnadňují důsledky války. Mnohé děti během války přerušily školní docházku, ale ani pak je rodiče do škol neposlali, protože prioritou je přežít, vzdělávání se jeví jako zbytečnost. Dle svědectví těch, kteří měli možnost chodit do školy i během války, byl ve škole chaos, nebyly učebnice, nikdo se nestaral o docházku, čehož se dostatečně zneužívalo (Bekchan, 10. 08. 2002).

Není tedy výjimkou, že se děti učí abecedu až ve čtvrté či páté třídě. A právě nesrovnalosti v docházce patří mezi problémy, se kterými i dnes učitelé zápasí. Protože se nevedly záznamy a děti nepřiznají, že do školy nechodily, projevují se nedostatky ve znalostech obvykle až během roku. Náprava je podle Chamzata možná jen za pomoci odborných asistentů, kteří by byli schopni s žáky individuálně pracovat.

Učební materiály

Dříve propracovaný systém pedagogických věd v bývalém Sovětském svazu dnes přetrvává pouze v centralizovaně řízeném školství. Týká se především závazných osnov a moskevského monopolu na vydávání učebnic. Chamzat vzpomíná na to, jak kdysi existovaly metodické příručky, odborné časopisy i pravidelná setkání učitelů. Ať už byla ideologie sovětské pedagogiky jakákoli, jistou výměnu zkušeností i úroveň vzdělávání zajišťovala. V současné době není v uprchlických táborech dostupná ani odborná literatura.

V Čečensku ani v Ingušsku se učebnice nevydávají, takže všechny učebnice jsou původem z Moskvy, kde je UNICEF a místní knihkupci nakupují. Z pohledu Čečenů je jejich obsah poplatný nejen ruské státní imperialistické ideologii, ale i pravoslavné kultuře. Po první válce tehdejší prezident Dudajev vydal příkaz neučit z ruských vydaných učebnic – měly být nahrazeny učebnicemi vlastními. K jejich vydání však nedošlo, takže učitelé buďto z učebnic neučili nebo porušovali příkaz. Dnes už žádný zákaz neplatí a učí se z toho, co je na místním trhu dostupné.

Učebnice pro první stupeň skutečně předávají obraz ruské mentality a kultury. Přitom národy žijící na Kavkaze mají zcela odlišný styl života, jejich kultura čerpá více z muslimské tradice Blízkého východu. Poznávání vlastní kultury je minimální. Je zarážející, že žáci, kteří by se nutně měli dozvědět objektivní informace o svých kořenech a o vlastní zemi, se učí číst a psát ruskou azbuku na

⁵ V místních podmínkách jsou podobné návrhy snem budoucnosti, realitou je nakrmit a obléknout děti.

příbězích a pohádkách o ruském carovi, Ivanovi, bohatýrech, na typicky ruských bajkách o zvířatech apod. Ruštinu se přitom učí jako cizí jazyk podle učebnic „Rodnaja reč“, kde jsou spojovány zvířecí bajky s velkolepou ruskou historií, odrážející zašlou slávu supervelmoci.

Písmenka ve slabikáři jsou vykládána na čistě ruských pohádkách a zvycích (pravoslavné Vánoce) a obrázky v něm zobrazují ruské dřevěné domky (Čečenci staví výhradně z pálených cihel). Najdeme v něm typicky ruské oblečení minulého století a několik desítek let starou vojenskou techniku s hvězdou Ruské federace. Většina Evropanů snad nikdy nečetla tolik pro-válečných článků, jako se dočtou ve svých učebnicích ruštiny děti na prvním stupni.

Dá se těžko odhadovat, co se po přečtení takového textu děje v hlavách čečenských dětí, které přežily válku právě s Ruskem. Sami Čečenci a Ingušové jsou původem bojovníci. Jejich historie je protknuta bojovými vpády klanů, největšími historickými památkami jsou pro ně opevněné středověké věže, ve kterých byli lidé nuceni kvůli neustálým válečným výpadům sousedních národů často přebývat.

Kurikulum

Inguško je součástí Ruské federace, proto i v uprchlických táborech platí osnovy federace. V Čečensku se realizuje prakticky stejné kurikulum, neboť nynější vláda je pro-moskevská. V praxi to znamená, že na Kavkaze, tak jako v ostatních federálních republikách, se v určitém období roku probírá v daném předmětu stejné téma. Mezi povinné předměty patří také ruský jazyk, ve kterém jsou všechny předměty vyučovány.

Díky svému členství v Radě Evropy zavádí i Ruská federace „multikulturní dimenzi“ do vzdělávání, jde například o povolení zřízení tzv. „etnických škol“. Pokud má škola tento status, je zde povoleno učit jako nepovinný předmět mateřský jazyk. To, že výuka mateřského jazyka není nijak podporována federální vládou, vyplývá z prohlášení A. A. Soukolova na konferenci Rady Evropy. Říká, že *„nemá smysl používat mateřský jazyk jiný než ruský k výchově odborných pracovníků v jakékoli jiné sféře než tradiční etnické kultuře“* (1995, s. 40). V jediném povoleném předmětu se tak učí mateřskou řeč z knížek vydaných v bývalém SSSR, kde se mimo jiné dočtou i o Leninovi.

V praxi je vidět, že výuka spisovného mateřského jazyka je zcela nedostačující. Někdy se stává, že děti uprchlíků znají ruský výraz, avšak neznají spisovný ekvivalent v mateřském jazyce. Tento jev se vyskytuje hlavně díky tomu, že úřední řečí je už několik desetiletí ruština a národní literatura byla omezena na minimum⁶. Slovní zásoba, kterou používají lidé v uprchlických táborech, je velmi chudá a nespisovná.

„Multikulturalisté“ přitom upozorňují na to, že právě rekonstrukce vlastního jazyka je v přímé souvislosti s rekonstrukcí identity příslušné kultury. Navíc v ruštině nedošlo k „de-etnizaci“ jako v angličtině, takže se nedá uplatňovat jako

⁶ Při vysídlení Ingušů a Čečenů v roce 1944 byly všechny veřejné knihovny vypáleny.

neutrální lingua franca⁷. Učebnice dokazují, že nucené zavedení ruštiny má silně etnický náboj.

S pomocí nevládních organizací, které se zabývají multikulturní výchovou, vzniklo na území Čečenska a Inguška několik institucí, které se snaží o obrodu domácích tradic. V Ingušku se jedna taková instituce nazývá Centrum ingušské kultury⁸. Kromě výstav umělců pořádají jednou za půl roku semináře pro učitele. Zde má zhruba 40 učitelů možnost připomenout si národní zvyky a obyčeje, ústřední momenty své kultury a spisovnou podobu rodného jazyka. Tyto workshopy jsou jedinečné proto, že také učí učitele moderním vyučovacím metodám, jakými mohou národní tradice předávat svým žákům (např. hraním rolí, příběhy, básně, úkoly, slovníčky apod.). Seminářů se ale mohou účastnit pouze učitelé ze státních ingušských škol, učitelé z uprchlických čečenských táborů tyto možnosti zatím nemají.

Dalším nedostatkem osnov je jejich striktní danost. Pokud by učitelé neodučili předepsané penzum látky, mohli by být státními inspektory penalizováni. Znamená to, že osnovy se nemohou přizpůsobit potřebám žáků, ale děti se přizpůsobují látce. Fakt, že děti látku buďto nestíhají (a to se stává u traumatizovaných dětí velice často), nebo by se naopak mohly rozvíjet rychleji, se nebere obecně v potaz.

Učitelé

Učitelé škol v uprchlických táborech jsou obvykle sami jejich obyvateli. Někteří bydlí přímo ve stanech školy, jiní bydlí v regulérních stanech se svými rodinami nebo obývají místnosti kravínů jako ostatní uprchlíci. Pedagogy zaměstnává a platí nevládní organizace, která školu v příslušném táboře financuje.

Učitelů je nedostatek, proto pracují na více směn. Jde převážně o střední generaci, která vzdělání získala v bývalém Sovětském svazu. Mezi válkami byla totiž jediná univerzita v kraji – v Groznom – zavřená a v současnosti má omezený provizorní režim. Moderní metody a alternativní proudy jsou těmto učitelům vzdálené.

ZÁVĚR: vyhlídky do budoucna

Beznaděj, se kterou lidé žijí v uprchlických táborech, padá na každého příchozího. Místo, které bylo původně jen dočasným útočištěm, se stalo nechtěným domovem desetitisíců lidí. Prožitá traumata spolu s bezvýchodnou situací mění lidskou psychiku, proto je nutné myšlení lidí obrátit k budoucnosti. V tomto pře-

⁷ Pro více informací k tomuto tématu viz teorie jazyka – Joshua Fishman. In Huntingotn, S. *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers, 2001. 58s.

⁸ Konkrétně se jedná o práci několika pracovníků tísničích se ve třech provizorních místnostech.

směrování hraje vzdělání velkou roli. Škola je místem, kde se děti mohou naučit tvořit, realizovat se a poznat, že jejich úsilí má cenu, i když zatím ohodnocenou pouze pochvalou či známkou. Vzdělání má nejen vliv na úroveň budoucí inteligence, která může působit na další politické dění, ale má moc ovlivnit kvalitu života všech mladých lidí. I primitivní škola zřízená ve stanu může zprostředkovat objektivní fakta o historii, naučit děti číst, obeznámit je s vlastní kulturou a událostmi přesahujícími hranice tábora. Ačkoli vzdělání nemůže vyřešit politickou situaci, zdá se být jedním z mála východisek, jak uprchnout z beznadějně situace uprchlíka.

LITERATURA

- GALLOVÁ, C., DE WAAL, T. *Čečensko, vítězství a prohry*. Praha: Themis, 2000.
PAZDERKA, J. *Petra Procházková, novinářka na Divokém východě*. Praha: Portál, 1998. 183 s. ISBN 80-7178-261-0
PROCHÁZKOVÁ, P., ŠTĚTINA, J. *Utřete tělesné štávy*. Praha: G plus G, 2001. 77 s. ISBN 80-86103-51-X
SOUKOLOV, A. A. Ethnic identity and Ethnic schools in modern Russia. In *Differences and cultures in Europe*. Camilleri, Carmel (ed.). Strasbourg: Council of Europe Press, 1995.
<http://www.watchdog.cz>

Poděkování za rozhovory:

BEKCHAN, osobní strážce. PINF. FATIMA, inspektorka škol. PINF. CHAMZAT, učitel v uprchlickém táboře v Nazrani. CHEDA, psychologka. PINF. JANEBA, TOMÁŠ, koordinátor škol a projektů psychosociální pomoci. PINF. PAZDERKA, JOSEF, vedoucí mise, PINF. VEDOUCÍ Centra ingušské kultury v Nazrani.

SUMMARY

The institution of school plays a different role in a war zone than in the Czech Republic. Education in Chechnya-Ingushetia has to deal with psychological traumas from the war conflict. „First of all we want children to forget about the war!“ claims Chamzat, a former headmaster now a teacher in a military tent in a refugee camp in Ingushetia. The centralized system of schooling in the Russian Federation does not allow for any cultural or personal needs, nor does it reflect the present problems of local illiteracy and unemployment in this region. Nevertheless, in the eyes of many refugees the school remains a hope.